

Проф. д-р Храбрин Башев*

ФОРМИ, ФАКТОРИ И ЕФЕКТИВНОСТ НА ЕКОУПРАВЛЕНИЕТО В ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ

Представени са резултатите от първото в България широкомащабно изследване върху формите, факторите и ефективността на екоуправлението в земеделските стопанства от различен юридически тип, размери, специализация и местонахождение. Направена е кратка характеристика на анкетирани екоактивни стопанства и са анализирани многообразните форми и обхват на екоуправление в земеделските стопанства. Анализирани са разнообразните фактори за екоуправление във фермите, както и разходите, ефектите, ефективността и перспективите му в земеделските стопанства. Представени са обобщаващи изводи от изследването.

JEL: O13; O17; Q12; Q18; Q24; Q26; Q28

Проблемът за екоуправлението в земеделските стопанства е сред най-актуалните на съвременния етап от развитие на селското стопанство в нашата страна.¹ Въпреки това почти липсват емпирични изследвания на неговите форми, фактори и ефективност в земеделските стопанствата от различен вид и местонахождение.² За да идентифицираме и оценим тези фактори, направихме проучване, базирано на анкета³ с 306 земеделски производители (4.52% от всички регистрирани в България), проведена през пролетта на 2014 г. по време на обученията в различни райони на страната по Мярка 214 „Агроекологични плащания“ на Програмата за развитие на селските райони (ПРСР). Обучението на земеделските производители е безплатно, като на задължително обучение подлежат всички бенефициенти по тази мярка. По такъв начин заинтересуваните фермери имаха силни стимули и нищожни разходи (отделено време за пътуване, обучение и т.н.) за участие. Анкетните резултати дават широка представа за екоактивните земеделски производители, т.е. тези, които проявяват интерес към екомерките в ПРСР и към опазването на природната среда, и за характера на екоуправлението в техните стопанства.

Характеристика на анкетираниите стопанства

Повечето от участниците в анкетата са физически лица, ферми с малки и средни за отрасъла размери, специализирани в полски култури и трайни насаж-

* Институт по аграрна икономика, hbachev@yahoo.com

¹ Башев, Х. (2014). Екоуправление в селското стопанство. - Икономическа мисъл, N 1, с. 29-55.

² Йовчевска, П. (2012). Екологичният код на новата ОСП и селскостопанския производител. - Икономически изследвания, N 3, с. 25-34; Митова, Д. и Д.Тотева (2013). Анализ и оценка на влиянието на ОСП на ЕС и националната аграрна политика върху биологичното земеделие. – В: Зърнени и маслодайни култури в условията на ОСП, ИАИ, с. 39-49.

³ Авторът изказва сърдечна благодарност на участниците за предоставената информация и на Националната служба за съвети в земеделието за оказаното съдействие.

Форми, фактори и ефективност на екоуправлението в земеделските стопанства в България

дения, разположени предимно в равнинни и равнинно-планински райони⁴ (вж. таблицата). Най-голям брой анкетирани производители са от Северен централен и Североизточен район, като над една пета от тях не са посочили района (общината), в която се намира стопанството им.

Таблица

Характеристика на анкетираните стопанства

Показатели	Физически лица	Еднолични търговци	Кооперации	Търговски дружества, ЕООД, ООД и др.	Брой*, % в общия брой
Дял в общия брой	84.64	7.19	2.61	5.55	306*
Полски култури	17.37	50.00	75.00	52.94	23.53
Зеленчуци и гъби	11.20	0	0	0	9.48
Трайни насаждения	34.75	31.82	0	5.88	32.03
Тревопасни животни	1.93	9.09	0	5.88	2.61
Свине, птици и зайци	0.77	4.55	0	0	0.98
Смесени растениевъдни	10.81	0	0	17.65	7.52
Смесени животновъдни	14.29	0	0	5.88	9.48
Растениевъдно-животновъдни	1.54	4.55	25.00	5.88	13.40
Пчеларство		0	0	0	1.31
Предимно за самозадоволяване	15.06	4.55	0	0	13.07
По-скоро малък за отрасъла	49.03	31.82	0	11.76	44.44
Със средни размери за отрасъла	30.89	50.00	75.00	58.82	35.29
Голям за отрасъла	1.93	13.64	25.00	17.65	4.25
Предимно равнинен	59.85	50.00	87.00	70.59	60.78
Равнинно-планински	25.48	27.27	12.50	23.53	25.16
Предимно планински	8.88	9.09	0	0	8.17
Със землища защитени зони и територии	5.41	0	0	11.76	5.23
Планински район с природни ограничения	6.95	9.09	0	0	6.54
Непланински район с природни ограничения	3.47	4.55	0	5.88	3.59
Северозападен район	7.33	4.54	0	11.76	7.52
Северен централен район	18.15	31.82	75.00	23.53	20.91
Североизточен район	15.44	9.09	0.25	29.41	16.01
Югозападен район	9.27	4.54	0	0	8.17
Южен централен район	13.90	0	0	5.88	12.42
Югоизточен район	11.97	27.27	0	11.76	12.74
С неотбелязан район	23.94	22.73	0	5.88	22.22

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Повечето от анкетираните стопанства на физическите лица се самоопределят с „малки“ (49%) и „средни“ (30.9%) за отрасъла размери, част са

⁴ Класификацията по юридически тип, специализация и географско и програмно разположение (планински или непланински район с природни ограничения, землища в защитени зони или територии) е съгласно официалната категоризация на земеделските стопанства в България. Анкетираните ферми се самоопределят като предимно за самозадоволяване, с малки, средни или големи за отрасъла размери, в предимно равнинен, равнинно-планински или планински район, тъй като най-добре познават сравнителните си характеристики по отношение на останалите стопанства в района и (под)отрасъла.

предимно за самозадоволяване (15.1%) и незначителен дял са с „големи за отрасъла размери“ (1.9%). Основната част от физическите лица са специализирани в трайни насаждения (34.7%), полски култури (17.4%), растениевъдство и животновъдство (14.3%), зеленчуци и гъби (11.2%), смесено животновъдство (10.8%) и смесено растениевъдство (7.7%), а малка част в тревопасни животни (1.9%), пчеларство (1.5%), свине, птици и зайци (0.8%).

Физическите лица са разположени предимно в равнинни (59.8%) и равнинно-планински (25.5%) райони, като по-малък дял са в планински райони (8.9%), със земища в защитени зони и територии (5.4%), в планински райони с природни ограничения (6.9%) и в непланински райони с природни ограничения (3.5%). Сравнително по-голяма част от анкетираните физически лица са с неотбелязан район (23.9%) или разположени в Северен централен (18.1%), Североизточен (15.4%) и Южен централен район (13.9%), докато участниците от Северозападен, Югозападен и Югоизточен райони са по-малко – съответно 7.3, 9.3 и 12%.

Половината от *едноличните търговци* са със средни размери, 31.8% са с малки размери, 13.6% са едромащабни, а 4.5% се самоопределят като предимно са самозадоволяване. Половината от този тип фирми са специализирани в полски култури, 31.8% в трайни насаждения, 9.1% в тревопасни животни и по 4.5% в растениевъдство и животновъдство и свине, птици и зайци. Половината от едноличните търговци са разположени в предимно равнинни райони, 27.3% са в равнинно-планински, като по-малък дял са в планински райони (9.1%), в планински райони с природни ограничения (9.1%) и в непланински райони с природни ограничения (4.5%). Най-голямата част от този тип стопанства са от Северен централен (31.8%) и Югоизточен (27.3%) райони, значителен дял са с неотбелязан район (22.7%), а останалите са разположени в Североизточен (9.1%), Северозападен (4.5%) и Югозападен (4.5%) райони.

В групата на *„Търговските дружества, ЕООД, ООД и др.“* преобладават търговските дружества (82.3%), като са анкетирани и по 5.6% ЕООД, ООД и сдружения. Повечето от търговските дружества, ЕООД, и ООД се самоопределят със средни за отрасъла размери (58.8%), 17.6% са едри стопанства, а 11.8% са с малки размери. Най-много от този тип стопанства са специализирани в полски култури (52.9%), друга основна част са в смесено растениевъдство (17.6%) и по-незначителен дял (по 5.9%) - в трайни насаждения, тревопасни животни растениевъдство и животновъдство и смесено животновъдство.

Търговските дружества, ЕООД, и ООД са разположени изключително в равнинни (70.6%) и равнинно-планински (23.5%) райони, като някои имат земища в защитени зони и територии (11.8%) и в непланински райони с природни ограничения (5.9%). По-голямата част от този тип фирми се намират в Североизточен (29.4%), Северен централен (23.5%) и Северозападен (17.65) райони, по 11.7% са в Югоизточен и Южен централен район, а с неотбелязан район са 5.9% от тях.

Анкетираните *кооперации* са със средни (75%) и големи (25%) за отрасъла размери. Три четвърти от тях са специализирани в полски култури, а останалите в растениевъдство и животновъдство. Кооперативните стопанства са разположени изключително в равнинни (87.5%) и равнинно-планински (12.5%) райони, като три четвърти от тях са в Северен централен, а останалите - в Североизточен район.

Типовата структурата на анкетираните стопанства (юридически статут, географско разположение, размер и т.н.) приблизително съответства на реалната структура на фермите в страната. Заедно с това обаче сред екоактивните стопанства се наблюдава по-масово присъствие на ферми, специализирани в трайни насаждения в сравнение с другите направления на производствена специализация.

Собствениците и/или мениджърите на 70.6% от анкетираните стопанства са мъже, като повечето са на възраст до 55 години (71.2%). Прави впечатление, че по-голяма част от участниците са млади фермери на възраст от 40 години (43.8%), което показва значителния интерес на тази група производители към повишаване на екологичната ефективност на стопанствата.

Анкетата установи, че почти 7% от фермерите не са запознати с характера на екологичните проблеми в района, в който се намира стопанството им. Според немалка част от фермерите стопанството им е разположено в район, който е „без екологични проблеми“ (37.9%), а много от тях посочват, че са в район „с нормални екологични проблеми“ (39.9%).

Броят на стопанствата в райони с екологични проблеми от различен тип обаче не е малък. Над 21% от анкетираните ферми са в райони „с чести засушавания“, над 7% са в такива „с обеднени почви“, а почти 5% - „с чести киши, градушки и измръзвания“. Нещо повече, почти 4% от фермерите посочват, че стопанствата им са разположени в райони „с екстремни екологични проблеми“, също толкова - в райони „с ерозирани почви“, а над 2% от тях са в райони „с със замърсени подземни води“. Същевременно броят на стопанствата в райони „с със замърсени почви“, „с нарушено биоразнообразие“ и „с със замърсени наземни води“ е малък (под 1%), което е показател и за незначителните проблеми от този вид в българското селско стопанство.

Голямата част от анкетираните фермери (65%) са със сравнително малък „земеделски стаж“, като посочват, че се занимават с фермерство за период до 5 години, в т.ч. 21.9% от тях „по-малко от две години“. Останалите са с продължителен фермерски опит, но с потребност за допълнителна информация за агроекологичните мерки в ПРСР и/или за формално освидетелстване за завършено обучение в тази област.

Повечето от анкетираните фермери посочват, че периодът през който полагат грижи за опазване на природната среда, е между 2 и 5 години (37.2%). Над 27% от тях са с дългогодишен опит (6 и повече години) в тази област. За значителна част от стопанствата (29.4%) обаче периодът, свързан с грижи по опазване на природната среда, е кратък (под 2 години). Съществува корелация

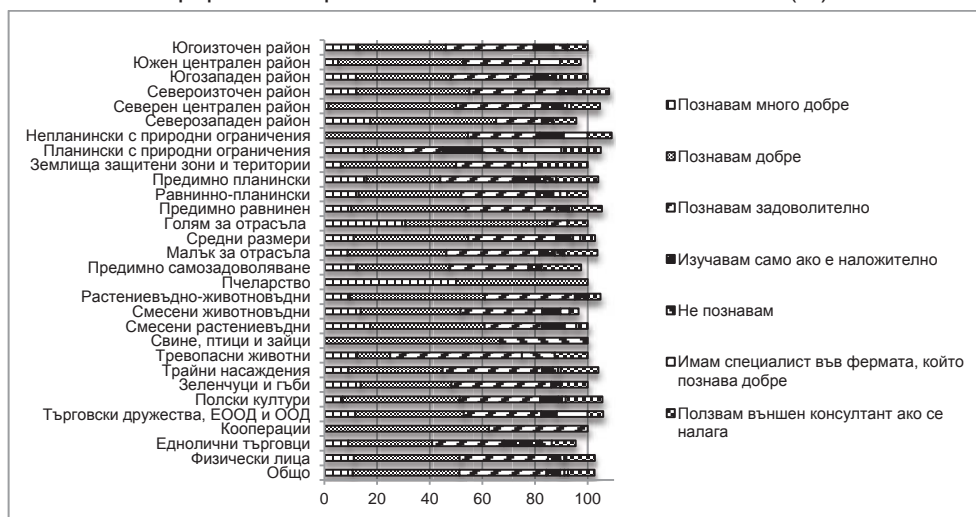
между продължителността на периода, през който анкетираните се занимават с фермерство, и периода, през който те полагат грижи за опазване на природната среда. Тенденцията е с нарастване на земеделския стаж да намалява делът на фермите със съответен опит по опазване на природната среда. Това показва, че специфичният проблем „екоуправление” е сравнително нов за повечето български стопанства.

Форми и обхват на екоуправлението в земеделските стопанства

Познаването и спазването на принципите на природосъобразното земеделие са основа за ефективно екоуправление в земеделските стопанства. Нито един от анкетираните не смята, че е без значение познаването на принципите на този тип земеделие, което доказва добро разбиране на важноста на интегрирането на екоуправлението в общото управление на фермата (фиг. 1).

Фигура 1

Степен на познание на принципите на природосъобразното земеделие във фермите от различен тип и месторазположение* (%)

* Повече отговори.

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Повечето от половината от анкетираните фермери смятат, че познават „добре” или „много добре” принципите на природосъобразното земеделие. Със сравнително най-голям вътрешен потенциал за екоуправление са кооперациите, докато при едноличните търговци делът на стопанствата с висока екологична компетентност е по-нисък. Най-много с добри екопознания са стопанствата, специализирани в пчеларство, свине, птици и зайци, растениевъдство и животновъдство и смесено растениевъдство, а най-малко - в тревопасни животни. Повечето от големите стопанствата се характеризират с висок познавателен капацитет.

тет за екоуправление, докато при тези с малки размери делът на висококвалифицираните в областта на екоуправлението е относително по-нисък.

Сравнително повече ферми в равнинните райони на страната познават „добре“ или „много добре“ принципите на природосъобразното земеделие, докато в планинските райони делът им е по-малък. Установи се също, че по-голяма част от фермерите в непланински райони с природни ограничения са с по-висока екокомпетентност в сравнение с тези в планинските райони с природни ограничения. С най-значителен дял на фермите с големи екопознания е Северозападен район, а с най-малък - Югоизточен.

Някои от стопанствата подобряват екопотенциала си чрез наемане на специалист - част от физическите лица и повечето от търговските дружества, ЕООД и ООД посочват, че „имат специалист във фермата, който познава добре принципите на природосъобразното земеделие“. Освен това всяка десета ферма „ползва външен консултант, ако се налага“, като външното снабдяване с екознания е най-разпространено при физическите лица и едноличните търговци, стопанствата, които са предимно за самозадоволяване и с малки размери, специализираните в трайни насаждения, полски култури, тревопасни животни и зеленчуци и гъби, разположените в планински райони, със землица в защитени зони и територии и тези в планински райони с природни ограничения.

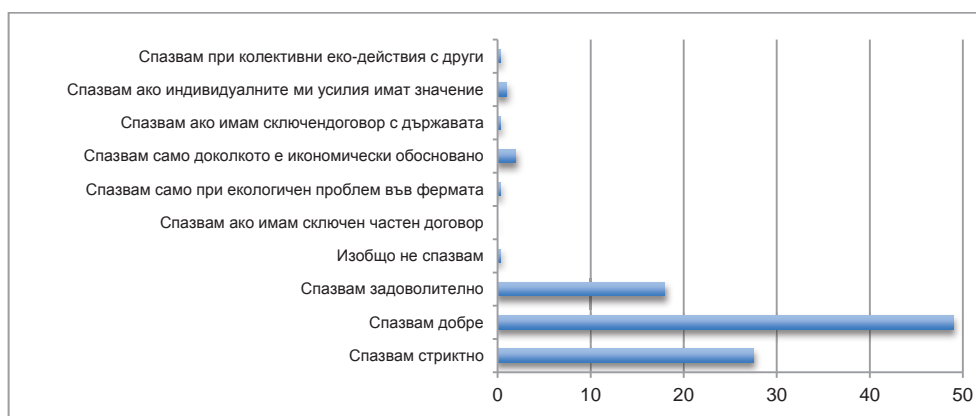
В една трета от стопанствата обаче степента на компетентност по отношение на екосъобразното земеделие е „задоволителна“. Това означава, че вътрешният потенциал за екоуправление на значителна част от фермите е слаб. Тук най-висок е относителният дял на кооперациите, стопанствата с малки размери, фермите, специализирани в тревопасни животни, зеленчуци и гъби и трайни насаждения, разположените в равнинните и непланинските райони с природни ограничения, както и в Североизточен район. Нещо повече, немалка част от едноличните търговци, фермерите, специализирани в свине, птици и зайци и тревопасни животни, стопанствата, разположени в планински райони с природни ограничения, предимно в планински райони и в Югоизточен район посочват, че не познават принципите на природосъобразното земеделие. Освен това част от стопанствата изучават екопринципите „само ако е наложително“, като особено висок е делът на този тип ферми след едноличните търговци, стопанствата в планинските и в планински райони с природни ограничения.

Следователно в бъдеще е нужно да се положат повече усилия за подобряване на екокомпетентността на фермерите в групите с ниска екокултура чрез обучения, консултации, съвети и т.н.

Екокомпетентността е необходимо, но не и достатъчно условие за ефективно екоуправление. Поради различни причини (икономически, технологични, поведенчески и т.н.) и в различни периоди фермерите невинаги прилагат стриктно принципите за природосъобразното земеделие. Повечето от анкетираните стопанства смятат, че спазват „добре“ или „стриктно“ тези принципи, макар че немалка част от тях ги прилагат „задоволително“, докато тези, които „изобщо не ги спазват“, са малцинство (фиг. 2).

Фигура 2

Степен и условие за спазване на принципите на природосъобразното земеделие в земеделските стопанства (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Малка част от анкетираните физически лица посочват, че спазването на екопринципите в стопанството е свързано с определени условия като икономическа обоснованост, значимост на екоусилията, екологичен проблем във фермата, договор с държавата или колективните действия с други агенти. Например за 2.3% от стопанствата това е „икономическата обоснованост” - такива отговори дават предимно фермите с големи размери и тези за самозадоволяване, специализирани в полски култури, зеленчуци и гъби, трайни насаждения, смесено растениевъдство и смесено животновъдство. Част от физическите лица (1.2%) спазват екопринципите само „ако индивидуалните им усилия имат значение”, като това са изключително малки стопанства в трайните насаждения. Една четвърт от специализираните в пчеларство спазват екопринципите „само при наличие на екологичен проблем във фермата”, а незначителна част от физическите лица (0.4%) - „при наличието на договор с държавата” (техните ферми са предимно за самозадоволяване, специализирани в смесено растениевъдство). Друга малка част от физическите лица (0.4%) посочват, че спазват екопринципите при „колективните действия с други”, като това са малки стопанства в трайни насаждения и полски култури.

За нито едно от анкетираните стопанства „наличието на частен договор” не е условие за съблюдаване на екопринципите, което показва, че тази форма не е от значение за фермите в страната.

В най-голяма степен („стриктно” или „добре”) спазват принципите на природосъобразното земеделие едномасабните стопанства (100%), кооперациите (87.5%) и търговските дружества, ЕООД и ООД (82.3%), стопанствата, специализирани в пчеларство (100%), растениевъдство и животновъдство

(82.9%) и смесено растениевъдство (82.6%), както и разположените в равнинни райони (77.9%), със землища в защитени зони и територии (87.5%), планински райони с природни ограничения (80%) и в Североизточния (85.7%) и Югозападния (80%) райони.

Същевременно делът на екоактивните стопанства е сравнително по-малък при едноличните търговци (63.6%), фермите, специализирани в свине, птици и зайци (33.3%) и зеленчуци и гъби (58.6%), тези с малки размери (73.5%) и разположените в планинските райони (72%), непланинските райони с природни ограничения (54.5%) и в Северозападния район (69.6%).

Преходът към официално сертифицирано биологично производство е основна форма за екоуправление в земеделски стопанства в България. При тази форма екоповедението на земеделските производители се регулира и стимулира чрез динамиката на пазарното търсене и премията към пазарните цени на биологично сертифицираните продукти. В същото време автентичността на продуктите и адекватността на екодействията към официално възприетите стандарти се установява и контролира от независими органи.

Анкетата показва също, че сравнително голяма част от екоактивните ферми са вече „сертифицирани за биологично производство“, а около една четвърт от тях са „в процес на сертификация“ (вж. фиг. 3). Част от стопанствата експериментират с биологично земеделие наред с конвенционалното производство, като съобщават, че са със „смесено биологично и традиционно производство“, в т.ч. 14.3% от физическите лица, 23.5% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 4.5% от едноличните търговци.

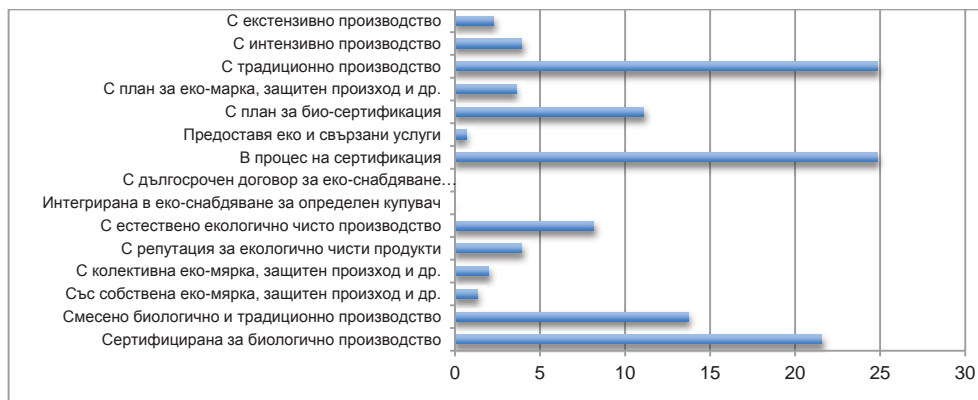
Другите частни и пазарни форми за екоуправление са по-малко използвани в анкетираните стопанства, изключително от физическите лица. Например едва 1.5% от физическите лица са „с със собствена екомарка, защитен произход и др.“, 2.3% имат „колективна екомарка, защитен произход и др.“, 0.8% „предоставят еко- и свързани услуги“. В същото време няма нито едно стопанство, което да е „интегрирано в екоснабдяване за определен купувач“ или да има „дългосрочен договор за екоснабдяване за определен купувач“. Въпреки това широко се прилагат неформални частни и пазарни форми за екоуправление, като 9.3% от анкетираните физически лица посочват, че са с „естествено екологично производство“, а 4.6%, че притежават изградена „репутация за екологичночисти продукти“.

Освен това немалко стопанства имат планове за биосертификация или за екомарка, защитен произход и др. (в т.ч. 5.9% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 3.9% от физическите лица). Около една четвърт от анкетираните стопанства оценяват, че са с традиционно производство (вкл. три четвърти от кооперациите, 31.8% от едноличните търговци, 23.5% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 22.4% от физическите лица). С по-голям дял са фирмите, характеризиращи производството си като интензивно (13.6% от едноличните търговци, 17.6% от търговските дружества, ЕООД и ООД), докато при физическите лица този процент е 2.3, а при кооперациите - 0. В същото

време само 5.9% от анкетираните търговските дружества, ЕООД и ООД и 2.3% от физическите лица определят производството си като екстензивно.

Фигура 3

Дял на фермите с различни форми за екоуправление (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

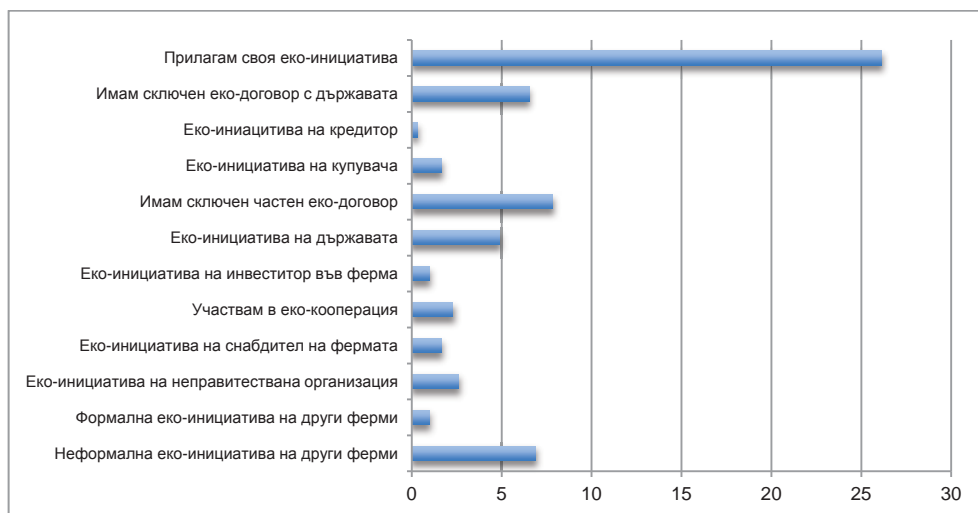
Част от анкетираните стопанства (с изключение на кооперациите) имат собствена или участват в друга частна, колективна или държавна инициатива за опазване на природата (вж. фиг. 4). Например 28.2% от физическите лица, 18.2% от едноличните търговци и 17.6% от другите типове фирми „прилагат своя екоинициатива“. Някои от стопанствата прилагат договорната форма, като 9.3% от физическите лица посочват, че са сключили частен екодоговор, а 6.4% от тях, 5.9% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 4.5% от едноличните търговци твърдят, че имат такъв с държавата.

Част от стопанствата се включват в екоинициативи на други ферми и организации. За 8.1% от физическите лица това е „неформална екоинициатива на други ферми“, а за 17.6% от търговските дружества, ЕООД и ООД, 4.5% от едноличните търговци и 3.9% от физическите лица – „екоинициатива на държавата“. За 5.6% от търговските дружества, ЕООД и ООД и за 1.5% от физическите лица това е „екоинициатива на снабдител на фермата“.

Освен това малка част от физическите лица участват в „екоинициатива на неправителствена организация“ (3.1%), „екоинициатива на купувача“ (1.9%), „формална екоинициатива на други ферми“ (1.2%), „екоинициатива на инвеститор във фермата“ (1%), „екоинициатива на кредитор“ (0.4%). Някои от анкетираните търговски дружества, ЕООД и ООД (5.9%) и физически лица (1.9%) посочват също, че „участват в екокооперация“. Тези стопанства използват кооперативната форма за реализиране на по-висок („колективен“) екоэффект или като необходимо условие за участие в някаква обществена или частна инициатива (програма).

Фигура 4

Дял на фермите, които участват в различни инициативи за опазване на природата (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Сертифицирани за биологично производство, в процес на или с план за биосертификация са изцяло ферми на физически лица и еднолични търговци, при които всяка втора прилага (официално или в преход към) нормите на биологичното земеделие. Същевременно нито една от кооперациите, търговските дружества, ЕООД и ООД не използва или не е планирала такава форма на екоуправление.

Най-много сертифицирани за биологично производство са стопанствата, специализирани в трайните насаждения (39.8%), зеленчуци и гъби (20.7%), смесено животновъдство (24.1%) и смесени растениевъдно-животновъдни (19.5%). В същото време делът на приключилите сертификация ферми, специализирани в полски култури и смесено растениевъдство, е малък (съответно 5.5 и 8.7%), като няма нито едно стопанство с „чисто“ животновъдна специализация (тревопасни животни, свине, птици и зайци и пчеларство) с официална биосертификация.

В процес на биосертификация са ферми от всички типове специализация, като най-голям е относителният дял на тези в пчеларството (75%), трайните насаждения (37.7%), смесеното животновъдство (34.5%) и свинете, птиците и зайците (33.3%). Това доказва, че повечето анкетирани стопанства, специализирани в трайни насаждения (77.5%), пчеларство (75%) и смесено животновъдство (58.6%), както и голяма част от тези в растениевъдство и животновъдство.

въдство (46.3%), зеленчуци и гъби (37.9%) и свине, птици и зайци (33.3%) практически прилагат (официално или в преход към) принципите на биологичното земеделие.

Освен това с план за биосертификация са част от стопанствата с различна специализация с изключение на тези с тревопасни животни и свине, птици и зайци. Така в близка перспектива всички стопанства, специализирани в пчеларство, и почти всички в трайните насаждения ще използват биологичната форма за екоуправление.

Голямата част от стопанствата, сертифицирани за биологично производство или в процес на биосертификация, са с малки и средни за отрасъла размери. Същевременно, докато делът на големите биосертифицирани ферми е подобен на този на малките и средните, нито една от тях не е в процес на или има план за биосертификация. Нисък е и делът на биосертифицираните стопанства за самозадоволяване, но много от тях са в процес или с план за биосертификация. Следователно в близко бъдеще всяка втора от „не/полупазарните“ ферми (предимно за самозадоволяване) ще прилага тази пазарноориентирана форма за екоуправление.

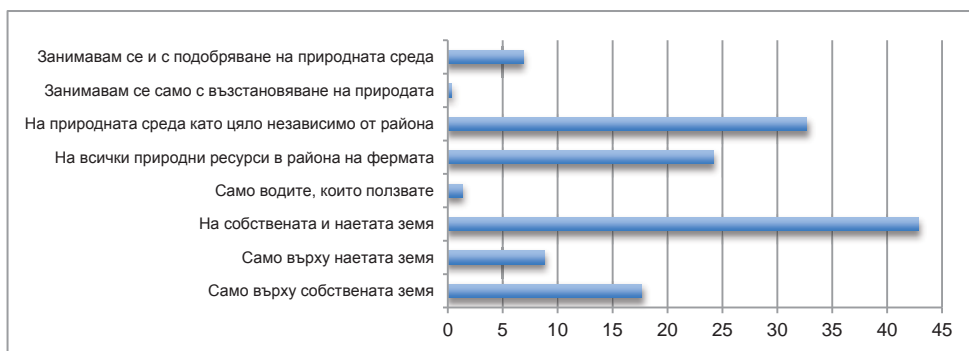
Делът на стопанствата с биосертификация, в процес на или с план за биосертификация в общия брой на фермите в равнинно-планинските и планинските райони е по-висок, отколкото в равнинните райони на страната. Процесът на въвеждане на тази форма за екоуправление е в по-напреднал стадий при фермите със землища в защитени зони и територии, както и в планински райони с природни ограничения, в сравнение със стопанствата в непланински райони с природни ограничения, където все още няма биосертифицирана ферма. Югозападният район е с най-голям относителен дял на стопанствата, които са сертифицирани за биологично производство. В останалите райони на страната е значителен делът на фермите в процес на биосертификация, като изключение прави Северозападният район със сравнително малък дял на стопанствата, прилагащи (официално или в преход към) нормите на биологичното земеделие.

Обхватът на екоуправлението не е еднакъв за всички от анкетираните стопанства (вж. фиг. 5). Например за почти 18% от фермите грижите за опазване на природната среда се фокусират „само върху собствената земя“, в т.ч. за 19.3% от физическите лица, 13.6% от едноличните търговци и 12.5% от кооперациите.

Някои стопанства полагат грижи за опазване „само на наетата земя“, като това се отнася за 12.5% от кооперациите, 9.3% от физическите лица и 9.1% от едноличните търговци. Голямата част от стопанствата обаче концентрират своите усилия за опазване на „собствената и наетата земя“ – подобен подход имат 64.7% от анкетираните търговски дружества, ЕООД и ООД, 62.5% от кооперациите, 40.9% от едноличните търговци и 40.5% от физическите лица. Малка част от търговските дружества, ЕООД и ООД (5.9%) пък фокусират грижите си „само върху водите, които ползват“.

Фигура 5

Обхват на екоуправлението в земеделските стопанства* (%)

* Повече отговори.

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Значителна част от анкетираните стопанства полагат грижи „за всички природни ресурси в района на фермата”, в т.ч. 25.9% от физическите лица, 29.4% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 9.1% от едноличните търговци. Нещо повече, за почти една трета от анкетираните стопанства грижите за опазване на природната среда обхващат „природната среда като цяло независимо от района”, вкл. за половината от кооперациите, 32.4% от физическите лица, 29.4% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 27.3% от едноличните търговци.

Незначителна част от физическите лица се занимават „само с възстановяване на природата”. Малко повече са занимаващите се и „с подобряване на природната среда” (6.9%), в т.ч. 12.5% от кооперациите, 6.6% от физическите лица, 5.9% от търговските дружества, ЕООД и ООД и 4.5% от едноличните търговци

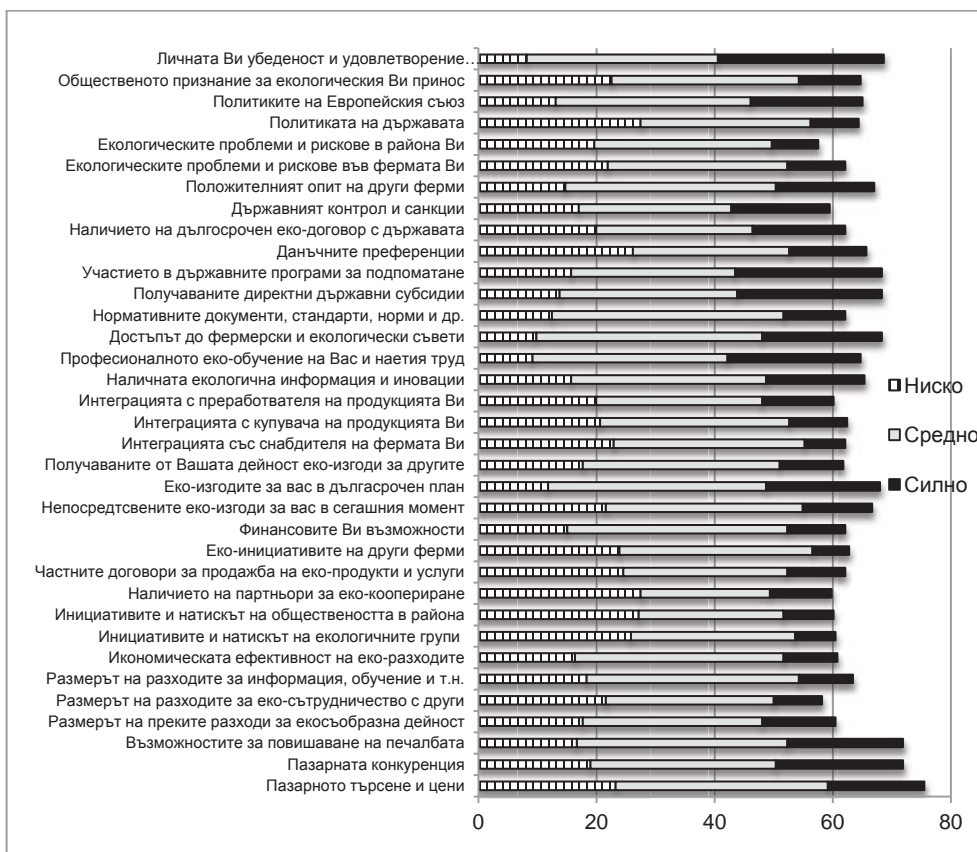
Фактори за екоуправление в земеделските стопанства

Многообразните идеологически, икономически, пазарни, обществени и други фактори в различна степен стимулират или ограничават действията на земеделските производители по опазване на природната среда.

Екодействията на голяма част от анкетираните ферми се стимулират най-силно от: „личната убеденост и удовлетворение от екодействието”, „участието в държавните програми за подпомагане”, „получаваните директни държавни субсидии”, „професионалното екообучение на фермера и наетия труд”, „пазарната конкуренция”, „достъпа до фермерски и екологични съвети”, „възможностите за повишаване на печалбата”, „екоизгодите за фермата в дългосрочен план”, „политиките на ЕС” (фиг. 6).

Фигура 6

Степен на стимулиране на действията на земеделските стопанства за опазване на природната среда от различни фактори (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

При различните типове стопанства съществува значителна диференциация в ранжирането на факторите, които стимулират екодействието. Например екодействието на най-голяма част от физическите лица се стимулират най-много от: „личната убеденост и удовлетворение от екодействието” (29%), „участието в държавните програми за подпомагане” (23.5%), „получаваните директни държавни субсидии” (22.4%), „професионалното екообучение на фермера и наетия труд” (21.6%), „достъпът до фермерски и екологични съвети” (20.8%), „пазарната конкуренция” (20.5%) и „възможностите за повишаване на печалбата” (20.5%).

При повечето от *едноличните търговци* екодействията се стимулират най-вече от: „участието в държавните програми за подпомагане” (50%), „професионалното екообучение на фермера и наетия труд” (45.4%), „получаваните директни държавни субсидии” (36.4%), „интеграцията с преработвателя на продукцията” (31,8%), „личната убеденост и удовлетворение от екодействието” (27.3%), „политиките на ЕС ” (27.3%), „възможностите за повишаване на печалбата” (22%), „икономическата ефективност на екоразходите” (22.7%), „непосредствените екоизгоди в сегашния момент” (22.7%), „екоизгодите в дългосрочен план” (22.7%), „интеграцията със снабдителя на фермата” (22.7%), „наличната екологична информация и иновации” (22.7%), „данъчните преференции” (22.7%).

При мнозинството *търговски дружества, ЕООД и ООД* най-стимулиращите фактори са: „получаваните директни държавни субсидии” (47.1%), „конкуренцията” (41.2%), „политиките на ЕС” (41.2%), „държавният контрол и санкции” (35.3%), „екоизгодите в дългосрочен план” (35.3%), „личната убеденост и удовлетворение от екодействието” (29.4%), „непосредствените екоизгоди в сегашния момент” (23.5%), „пазарното търсене и цени” (23.5%), „участието в държавните програми за подпомагане” (23.5%), „достъпът до фермерски и екологични съвети” (23.5%), „финансовите възможности” (23.5%), „общественото признание за екологичния принос” (23.5%).

При *кооперациите* не са посочени силно стимулиращи и ограничаващи екодействието фактори, които да засягат голяма част от тях.

Според повечето анкетирани стопанства екодействията им се ограничават най-много от следните фактори: „размера на преките разходи за екосъобразна дейност”, „държавният контрол и санкции”, „политиката на държавата”, „финансовите възможности на стопанството”, „пазарното търсене и цени”, „пазарната конкуренция” и „размера на разходите за екосътрудничество с други” (вж. фиг. 7).

При стопанствата от различен вид факторите, които в най-голяма степен ограничават екодействието, са специфични. За най-голяма част от *физическите лица* това са: „размерът на преките разходи за екосъобразна дейност” (14.3%), „държавният контрол и санкции” (14.3%), „политиката на държавата” (13.9%), „финансовите възможности на стопанството” (12.7%), „пазарната конкуренция” (10.4%) и „данъчните преференции” (10.4%).

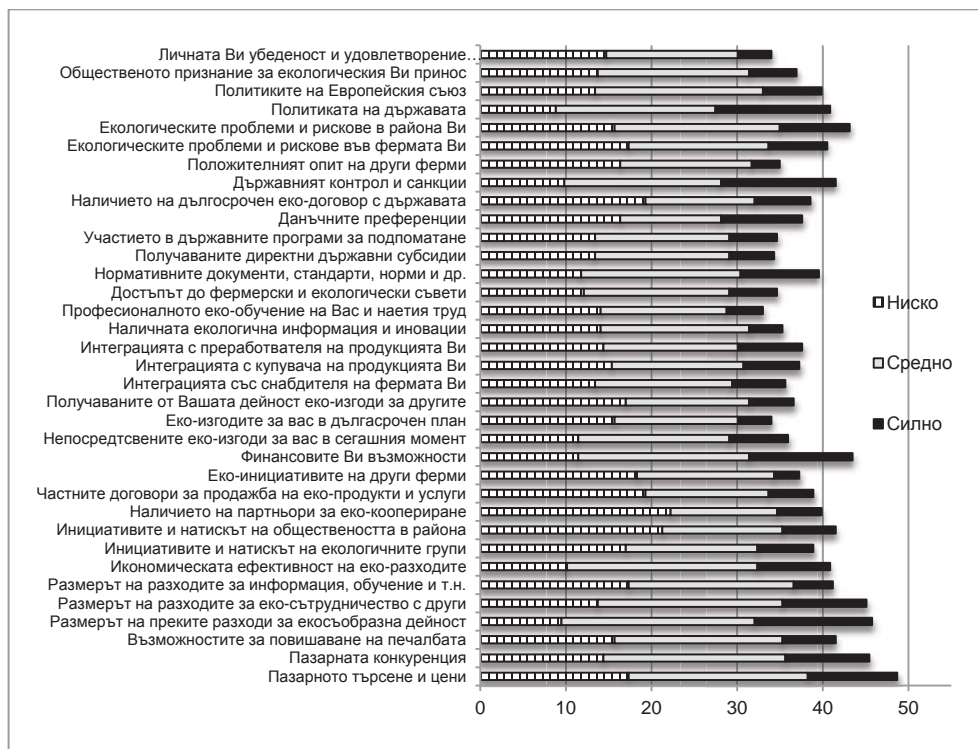
При повечето *еднолични търговци* екодействията най-много се ограничават от „размера на преките разходи за екосъобразна дейност” (9.1%), „финансовите възможности на стопанството” (9.1%) и „пазарната конкуренция” (9,1%).

При мнозинството *търговски дружества, ЕООД и ООД* доминиращите ограничители на екодействието са: „размерът на разходите за екосътрудничество с други” (29.4%), „нормативните документи, стандарти, норми и др.” (23.5%), „политиката на държавата” (23.5%), „размерът на преките разходи за екосъобразна дейност” (17.6%), „непосредствените частни екоизгоди в сегашния момент” (17.6%), „частните екоизгоди в дългосрочен план” (17.6%), „получаваните от дейността екоизгоди за другите” (17.6%), „достъпът до фермерски и екологични съвети” (17.6%), „наличието на дългосрочен екодоговор с държавата” (17.6%),

„икономическата ефективност на екоразходите” (11.8%), „наличието на партньори за екокоопериране” (11.8%), „финансовите възможности на стопанството” (11.8%), „интеграцията с преработвателя на продукцията” (11.8%), „наличната екологична информация и иновации” (11.8%), „професионалното екообучение на фермера и наетия труд” (11.8%), „държавният контрол и санкции” (11.8%), екологичните проблеми и рискове във фермата (11.8%) и „данъчните преференции” (11.8%).

Фигура 7

Степен, в която действията на земеделските стопанства за опазване на природната среда се ограничават от различни фактори (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Идентифицираните стимули и ограничения при различните типове земеделски стопанства трябва да се имат предвид при усъвършенстване на обществените политики и програми за агроекология.

Подкрепата с различните инструменти на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз е важен фактор да подобряване на еко-управлението в земеделските стопанства. Например получаването на

директни плащания на единица площ е обвързано с условие да се поддържа земята в добро агрономично и екологично състояние; участието в мерките на ПРСР - с изискването да се прилагат добрите земеделски практики (които включват опазване на почвите, водите, биоразнообразието, грижи за здравето и хуманно отношение към животните и т.н.).

Включването в екомерките на ПРСР цели прилагане на по-високи еко-стандарты в сравнение с добрите земеделски практики. Нещо повече, обществената интервенция (субсидиране, зонироване, задължителни еконорми и стандарти, пазарна подкрепа и т.н.) води до развитие на многостранни двустранни, тристранни, хибридни и т.н. форми за екоуправлението в отрасъла. Тези форми позволяват да се увеличи общият и природозащитен потенциал на земеделските стопанства и да се съхранят, възстановят и/или подобрят природните ресурси чрез селскостопанска дейност. Обществените субсидии в частност правят икономически възможна земеделската дейност в райони с неблагоприятни условия, защитени зони и територии (национални паркове, резервати, и др.), като допринасят за съхраняване на почвеното плодородие, естественото биоразнообразие, услугите на (агро)екосистемите, и т.н.

Обществената подкрепа за фермите с повишена екоактивност е относително по-висока от средната за България за стопанствата от съответния вид и месторазположение.⁵ Най-много ферми са получили помощ чрез Мярка 214 „Агроекологични плащания“ от ПРСР, директните плащания на ЕС на база единица използвана земеделска площ, Мярка 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства“, мерки 111, 114 и 143 „Професионално обучение и съвети“, чрез националните доплащания за продукти, животни и др., Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери“ и Мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства“ (вж. фиг. 8). При другите мерки от Програмата за развитие на селските райони относителният дял на участващите във формите за директна обществена подкрепа стопанства е относително малък. В сравнение с останалите български ферми обаче екоактивните се възползват в по-голяма степен от Мярка 214 „Агроекологични плащания“, Мярка 211 „Плащания за природни ограничения планински район“, Мярка 212 „Плащания за природни ограничения непланински район“ и Мярка 213 „Плащания за Натура 2000 за земеделски земи“.

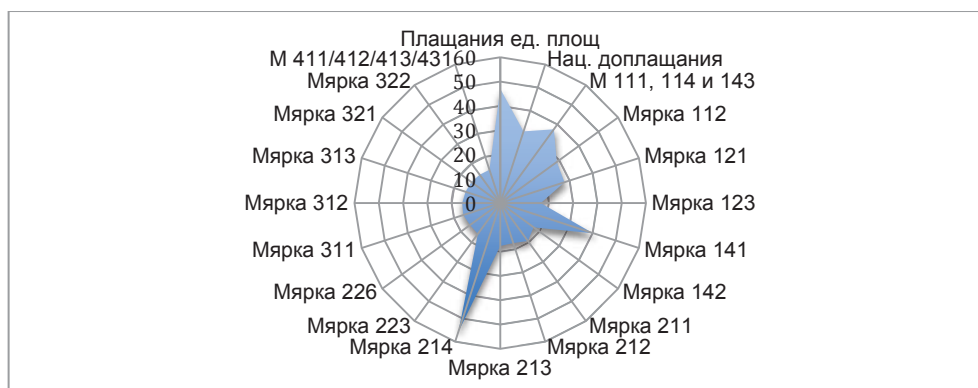
Реалната обществена подкрепа чрез различните механизми на ОСП на ЕС за фермите с различен юридически статут не е еднаква. Например сравнително по-голяма част от търговски дружества, ЕООД и ООД се възползват от директните плащания на единица площ (70.6%), агроекологичните плащания (70.6%) и

⁵ Оценка на равнището и ефекта на подкрепата на земеделските стопанства от различен тип с отделните инструменти на ОСП на ЕС е направена от *Башев Х., Н. Котева и М. Младенова* (2014). Ефекти от прилагане на европейски политики върху земеделските стопанства в Р.България. - Икономика-21, бр.1.

националните доплащания за продукти, животни и др. (47.1%). Същевременно по-висок е относителният дял на бенефициентите при мерки 111, 114 и 143 „Професионално обучение и съвети” при едноличните търговци (40.9%) и физическите лица (39%), както и при Мярка 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства” при физическите лица (43.6%). Анкетираните кооперации са водещи единствено при Мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства” (37.5%), като относителният им дял е по-нисък при директните плащания и националните доплащания (12.5%) и мерки 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” (12.5%), 213 „Плащания за Натура 2000 за земеделски земи” (12.5%) и 214 „Агроекологични плащания” (25%). При останалите мерки от ПРСР те са без бенефициент.

Фигура 8

Дял на земеделските стопанства подкрепяни с различни инструменти на
Общата селскостопанска политика на Европейския съюз (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Съществува също значителна диференциация в подкрепата по отделните мерки за стопанствата с различна специализация, размери и местонахождение. Например от директните плащания на единица площ най-много се възползват специализираните в растениевъдство и животновъдство (63.4%), тези в непланински райони с природни ограничения (63.6%) и със землища в защитени зони и територии (62.5%). В същото време относителният дял на бенефициентите на директните европейски субсидии на площ при стопанствата, специализирани в смесено животновъдство (24.1%), пчеларство (25%), зеленчуци и гъби (34.5%), е по-нисък или нула (свине, птици и зайци).

Подобно, сравнително най-голяма част от бенефициентите на агроекологичните плащания са сред физическите лица (56.4%), стопанствата с големи размери (61.5%), със землища в защитени зони и територии (75%), специализираните в полски култури (66.7%), растениевъдство и животновъд-

ство (63.4%) и смесено животновъдство (62.1%). Нито една от фермите обаче, специализирани в свине, птици и зайци, не е получавала или не получава такъв тип субсидия, а относителният дял на тези в зеленчуци и гъби (34.5%) и тревопасни животни (37.5%) е малък

По другата основна екомярка – „Плащания за природни ограничения в планински район”, най-висок е относителният дял на физическите лица (20.5%), стопанствата, специализирани в зеленчуци и гъби (27.6%), фермите предимно за самозадоволяване (37.5%), със землища в защитени зони и територии (56.2%) и разположените в планински райони с природни ограничения (40%). В същото време нито едно стопанство, специализирано в свине, птици и зайци и пчеларство, не получава или не е получавало такъв тип плащания. Относително малък е и дялът на от стопанствата в тревопасни животни (12.2%) и с големи размери (7.7%).

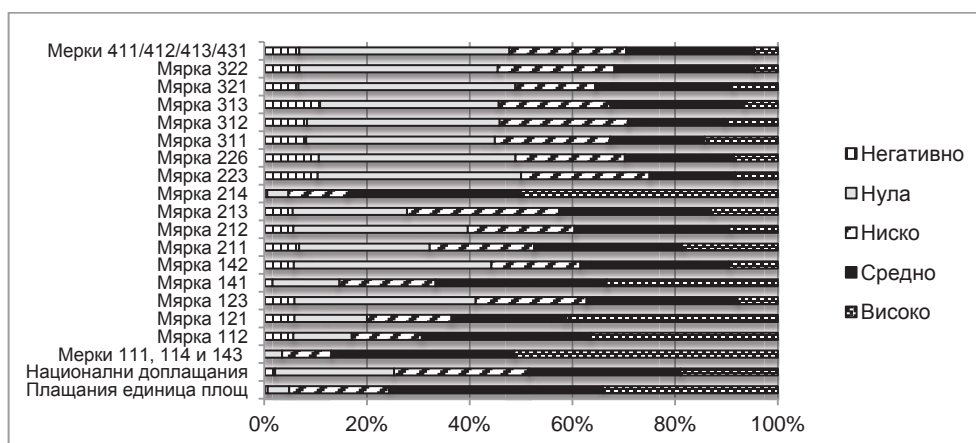
Голяма е и диференциацията в подкрепата по различните мерки в отделните райони на страната. Например относителният дял на получаваните директни плащания на единица площ от Северозападен и Североизточен район е по-висок, отколкото в останалите райони – съответно 56.5 и 53.1% от стопанствата. Същевременно ползващите национални доплащания от Южен централен и Югоизточен район са сравнително повече - съответно 42.1 и 41%. Сред водещите по брой на подкрепяните с повечето от мерките по ПРСР, вкл. и по специалните екомерки, са Северозападен, Югозападен и Югоизточен райони. С най-висок дял стопанства с агроекологични плащания и с плащания за природни ограничения в планински район са Югоизточен (съответно 66.7 и 33.3%) и Северозападен райони (60.9 и 30.4%). Североизточен и Южен централен район пък са сред лидерите само по един от инструментите (съответно по Мярка 141 и мерки 111, 114 и 143), а Северен централен район - по нито един.

Отделните механизми за подкрепа на ОСП на ЕС оказват нееднакво влияние върху земеделските стопанства, които са получавали или получават обществена подкрепа (вж. фиг. 9). Според повечето анкетираните бенефициенти най-голямо („средно“ или „силно“) влияние върху стопанството им са оказали мерки 111, 114 и 143 „Професионално обучение и съвети“ и 214 „Агро-екологични плащания“ (83.5%), директните субсидии от ЕС на база единица площ, мерки 112. „Създаване на стопанства на млади фермери“, 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства“, 121 „Модернизиране на земеделските стопанства“, националните доплащания за продукти, животни и др. и Мярка 211 „Плащания за природни ограничения в планински район“.

Влиянието на останалите инструменти на ОСП върху по-голямата част от анкетираните бенефициенти е слабо или никакво. Нещо повече, част от стопанствата оценяват влиянието на някои от инструментите за обществена подкрепа върху техните ферми като „негативно“, което се отнася за повече от 10% от бенефициентите по мерки 223 „Първоначално залесяване на неземеделски земи“, 226 „Възстановяване на горския потенциал“ и 313 „Насърчаване на туристическите дейности“.

Фигура 9

Степен на влияние върху подкрепяните земеделски стопанства на различните инструменти на ОСП на ЕС (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Влиянието на екомерките от ПРСП върху анкетираните стопанства от различен тип и местонахождение не е еднозначно. Например за две трети от едноличните търговци и кооперациите, подкрепяни в миналото или в настоящето с Мярка 214 „Агроекологични плащания“, влиянието на този инструмент върху стопанството им е „силно“. Подобно е положението и при повечето стопанства, специализирани в полски култури (64.6%), тревопасни животни (66.7%), смесено животновъдство (61.1%), растениевъдство и животновъдство (57.7%), стопанствата с големи размери (87.5%), разположените в планински райони с природни ограничения (66.7%), както и в северната част на страната (съответно в Северозападен район - 64.3%, Северен централен - 56.8% и Североизточен - 55.6%). За останалата част от стопанствата влиянието на агроекологичните плащания е с по-малка значимост. Нещо повече, според една пета от подкрепяните стопанства в зеленчуци и гъби и голям брой от тези предимно за самозадоволяване (17.4%) и разположените в Югозападен район (18.2%) този тип плащания не оказват никакво влияние.

Според много от подкрепяните стопанства в планински райони с природни ограничения (75%), тези със земища в защитени зони и територии (44.4%), едноличните търговци (33.3%), специализираните в трайни насаждения (36.8%) и разположените в Югозападен район на страната (37.5%) влиянието на Мярка 211 „Плащания за природни ограничения в планински район“ върху техните стопанства е „силно“.

За голямата част от стопанствата обаче влиянието на този тип плащания е неутрално, в т.ч. за всички от подкрепяните търговски дружества, ЕООД и

ООД, три четвърти от стопанствата, специализирани в смесено растениевъдство, 38.5% от тези в полски култури и 37.5% в зеленчуци и гъби, 37.4% от разположените в равнинни райони, една трета от фермите със средни размери, със землища в защитени зони и територии и в непланински райони с природни ограничения, 26.7% от стопанствата предимно за самозадоволяване, 22.6% от физическите лица, 22.2% от растениевъдно-животновъдните стопанства и значителна част от бенефициентите в Северозападен (57%), Северен централен (44.4%), Североизточен (40%) и Южен централен (37.5%) райони на страната.

За значителна част от бенефициентите обаче ефектът на този тип подкрепа върху стопанствата им е негативен - така смятат всички едромасщабни стопанства, една трета от едноличните търговци, 23.1% от стопанствата в Югоизточен район на страната, всяка пета от фермите със смесено животновъдство и 15.4% от специализираните в полски култури.

Ефективност и перспективи на екоуправлението в земеделските стопанства

Дейността на земеделските стопанства е съпроводена с положително, отрицателно или неутрално въздействие върху различните компоненти на природната среда (почви, води, въздух, биоразнообразие, климат и т.н.).

Според преобладаващото мнозинство от отговорилите на този въпрос (74.8% от анкетираните ферми и 87.1% от стопанствата с растениевъдни специализации) растениевъдната дейност на стопанствата им е съпроводена с положителни ефекти по отношение на качеството на почвите (86%). Голяма част от анкетираните фермери също смятат, че тази дейност е свързана с положителни ефекти по отношение на биоразнообразието (37.5%), качеството на въздуха (27.1%), климата (21%), наземните (18.3%) и подземните (17.9%) води и ландшафта (15.7%). Повечето от тях обаче твърдят, че растениевъдната им дейност не оказва въздействие върху климата (30.1%), подземните (24%) и наземни (22.3%) води и ландшафта (20.5%). Според сравнително малка част от стопанствата растениевъдната им дейност е съпроводена с негативни ефекти по отношение на различните елементи на природната среда. Най-незначителен е дялът на тези, които смятат, че растениевъдната им дейност влияе отрицателно върху климата (6.5%), качеството на почвите (5.7%) и наземните води (5.2%).

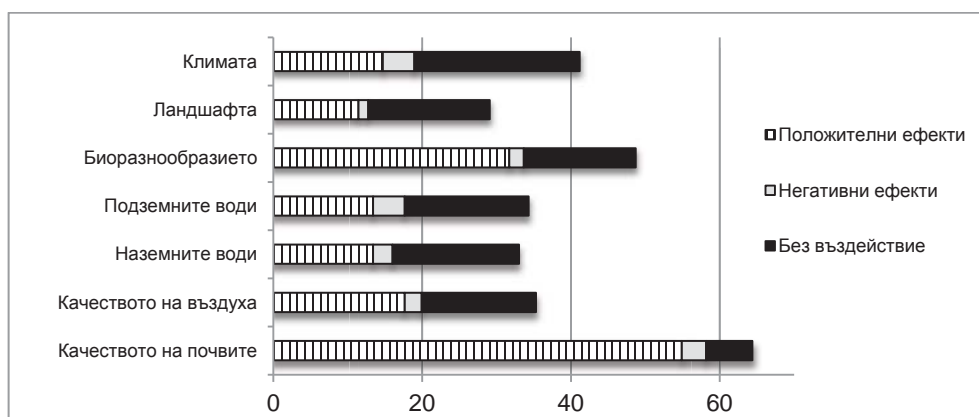
Според преобладаващата част от отговорилите (24.5% от анкетираните ферми и 88.2% от стопанствата с животновъдни специализации) животновъдната дейност на стопанствата им е съпроводена с положителни ефекти по отношение на биоразнообразието (66.7%) и качеството на почвите (65.3%). Немалко фермери също смятат, че тази дейност е свързана с положителни ефекти по отношение на климата (25.3%), ландшафта (17.3%), наземните и подземните (14.7%) води и качеството на въздуха (13.3%). Според повечето стопанства животновъдната им дейност не оказва въздействие върху климата (48%), качеството на въздуха (42.7%), подземните

(40%) и наземните (38.7%) води и ландшафта (32%). Сравнително голям дял от стопанствата обаче смятат, че животновъдната им дейност е съпроводена с негативни ефекти по отношение на качеството на въздуха (10.7%), наземните води (9.3%), подземните води (8%) и климата (6.7%).

Според значителна част от екоактивните стопанства цялостната им дейност е съпроводена с положителни ефекти по отношение на качеството на почвите и биоразнообразието (фиг. 10). Немалко фермери също смятат, че дейността им е свързана с положителни ефекти за качеството на въздуха, климата, наземните и подземните води и ландшафта. Повечето отговорили на този въпрос стопанства (64.4% от всички анкетирани) твърдят, че цялостната им дейност не оказва въздействие върху климата, наземните и подземните води, ландшафта и качеството на въздуха. Само според малка част от тях цялостната им дейност е съпроводена с негативни ефекти по отношение на природна среда и това се отнася най-вече до отрицателното влияние върху климата и подземните води.

Фигура 10

Влияние на цялостната дейност на земеделските стопанства върху отделните компоненти на природната среда (%)

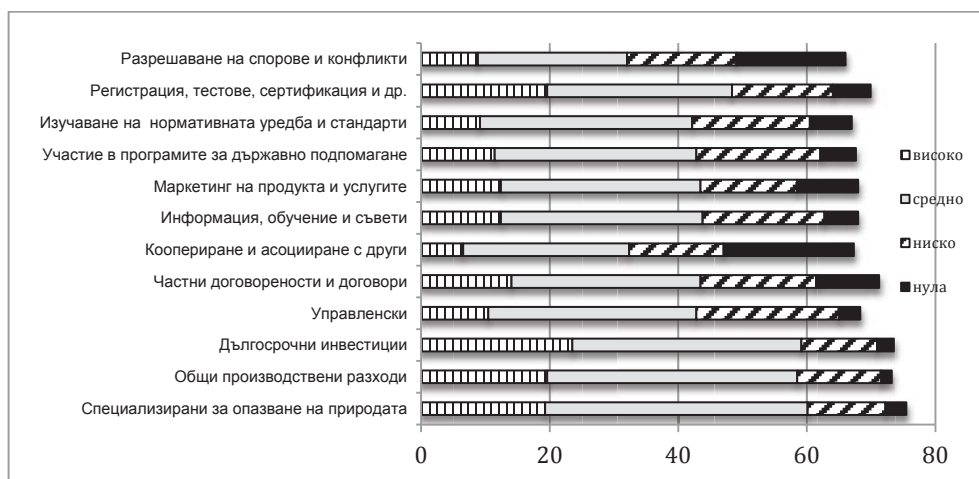
Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Екоуправлението в земеделските стопанства е свързано с неизбежно повишаване на производствените и транзакционните разходи от различен тип. За голяма част от анкетираните стопанства дейността им за опазване на природната среда е свързана с голямо увеличение на дългосрочните инвестиции, общите производствени разходи, разходите за регистрация, тестове, сертификация и др., както и специализираните разходи за опазване на природната среда (вж. фиг. 11). За повечето стопанства екоуправлението им е съпроводено със среден ръст на специализираните разходи за опазване на природната среда, общите производствени разходи, дългосрочните инвести-

ции, разходите за изучаване на нормативната уредба и стандартите, управленските им разходи, разходите за информация, обучение и съвети, за маркетинг на продукта и услугите, за участие в програмите за държавно подпомагане, за частни договорености и договори, за регистрации, тестове, сертификации и др., за коопериране и асоцииране с други, както и разходите за разрешаване на спорове и конфликти.

Фигура 11

Степен на нарастване на разходите на земеделските стопанства, свързани с дейността им за опазване на природната среда (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

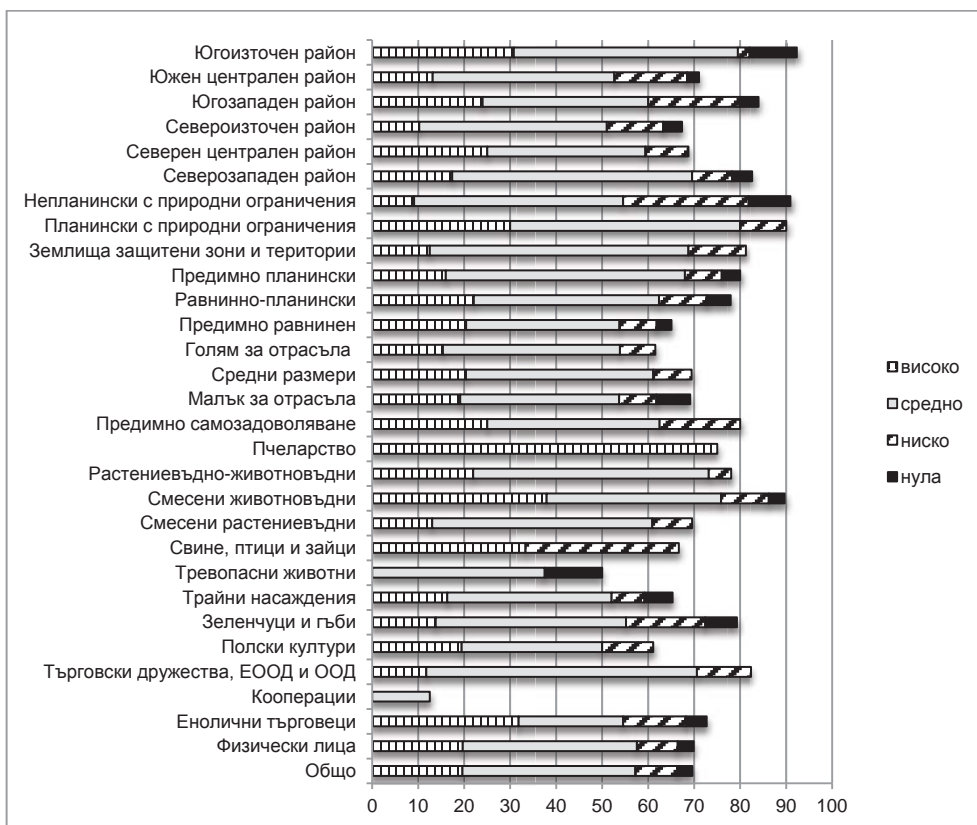
Според преобладаващата част от анкетираните фермери дейността им за опазване на природната среда е свързана и с увеличаване на икономическата ефективност на стопанството, като за около една пета това е във „висока степен“, за мнозинството е в „средна“ и за малка част - в „ниска“ степен (вж. фиг. 12).

Екодействието на стопанствата води до най-голямо повишаване на икономическата ефективност при едноличните търговци, фермите, специализирани в пчеларство, смесено животновъдство и свине, птици и зайци, при стопанствата, разположени в планински райони с природни ограничения, както и в Югоизточен, Северен централен и Югозападен райони на страната.

В същото време за относително по-голяма част от стопанствата, специализирани в тревопасни животни и трайни насаждения, със сравнително малки за отрасъла размери, за тези, разположени в непланински райони с природни ограничения, както и в Югоизточния район, екодействието не е свързано с каквато и да е позитивна промяна на икономическата ефективност.

Фигура 12

Дял на фермите, в които дейността за опазване на природната среда е свързана с повишаване на икономическата ефективност (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

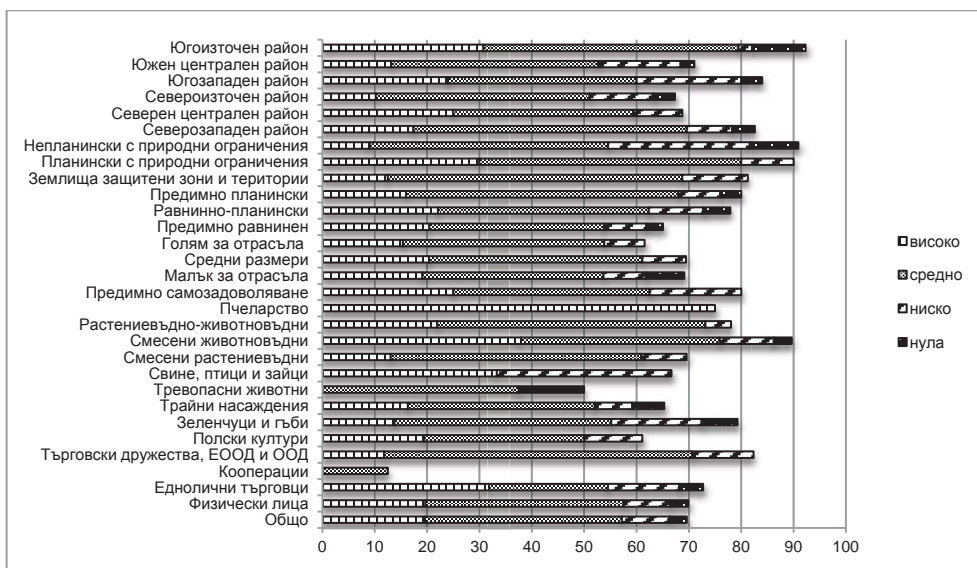
Според повечето анкетирани фермери дейността им за опазване на природната среда е свързана и с повишаване на екологичната ефективност на стопанството, като за над 21% от тях това е във „висока степен“, за мнозинството е в „средна“ и за малка част – в „ниска степен“ (вж. фиг. 13).

За относително най-голяма част от стопанствата екодействието води до повишаване на екологичната ефективност при фермите, специализирани в пчеларство, свине, птици и зайци, както и в растениевъдство и животновъдство, стопанствата с големи размери и разположените в планински райони с природни ограничения, със землища в защитени зони и територии и тези в Северозападен и Югозападен райони на страната.

В същото време за немалка част от стопанствата, специализирани в тревопасни животни, разположените в планински райони с природни ограничения и с малки за отрасъла размери екодействието не е свързано с промяна на екологичната ефективност.

Фигура 13

Дял на фермите, в които дейността за опазване на природната среда е свързана с повишаване на екологичната ефективност (%)

Източник. Анкета със земеделски производители, май 2014.

Екоактивните стопанства имат разнообразни планове (намерения), свързани с екоуправлението в близко бъдеще. Най-голям брой от анкетираните стопанства (43.8%) не предвиждат промяна на текущите си екодействия в близко бъдеще. Една значителна част от тях (31%) обаче имат намерения „да разширят текущите екодействия“. В същото време делът на стопанствата, които планират да ограничат тези екодействия, е незначителен (1.3%).

В близко бъдеще сравнително голям брой фермери имат намерения да участват в мерките за агроекология на ПРСР (32%), за екорегистрация и сертификация (16%), за получаване на „зелените плащания на площ“ от ЕС (13.7%), и за въвеждане на нови екопродукти (13.7%). Немалко стопанства предвиждат да въведат нови екоуслуги (6.5%), директен маркетинг на екопродукти (6.2%) и да участват в екокооперация с други ферми (5.5%). Сравнително малка част от анкетираните стопанства имат намерения за включване в екоинициативата на други ферми (3.3%), тясно интегриране с търговец на екопродукти (2.6%), тясно интегриране с екоизносител (2.6%), участие в екосдружение с нефермери (2.3%),

и тясно интегриране с екопреработвател (0.6%). Значителен е дялът и на стопанствата (12.1%), които имат план за екодействия в по-далечно бъдеще.

*

Типовата структурата на екоактивните стопанства съответства приблизително на реалната структура на фермите в България, като се наблюдава по-масово присъствие на ферми, специализирани в трайни насаждения, отколкото в другите направления на селскостопанска дейност. Собствениците и/или мениджърите на повечето екоактивни стопанства са млади фермери, което показва значителния интерес на тази група производители към повишаване на екологичната ефективност на стопанствата. По-голяма част от стопанствата са в райони с нормални екологични проблеми, като най-разпространеният проблем са честите засушавания. Почти 7% от фермерите не са запознати с характера на екологичните проблеми в района, в който са разположени стопанствата им. Мнозинството от екоактивните фермери са с относително малък „земеделски стаж“, а специфичният проблем „екоуправление“ е сравнително нов за повечето стопанства в страната.

По-голяма част от екоактивните фермери познават „добре или много добре“ принципите на природосъобразното земеделие. Сравнително най-висок вътрешен потенциал за екоуправление имат кооперациите, а с най-нисък познавателен капацитет са стопанствата с малки размери, специализираните в тревопасни животни, зеленчуци и гъби, трайни насаждения, свине, птици и зайци, и тези, разположени в планински и в Югоизточния район на страната. *Във връзка с това трябва да се насочат повече усилия за подобряване на екокомпетентността на фермерите в тези групи с ниска екокултура чрез обучения, консултации, съвети и т.н.*

Част от стопанствата подобряват екопотенциала си чрез наемане на специалист или ползване на външен консултант. Вътрешната интеграция е най-разпространена сред търговските дружества, ЕООД и ООД, а външното снабдяване - при физическите лица, едноличните търговци, стопанствата с малки размери и предимно за самозадоволяване, специализираните в трайни насаждения, полски култури, тревопасни животни, зеленчуци и гъби, разположените в планински райони и със землища в защитени зони и територии.

Повечето екоактивни стопанства спазват добре или стриктно екопринципите в земеделието, а 18% от тях прилагат тези принципи задоволително. За малък дял от физическите лица това е свързано с условия като икономическа обоснованост, значимост на екоусилията, екологичен проблем във фермата, договор с държавата или колективни действия с други агенти.

Сравнително голяма част от екоактивните ферми са сертифицирани или в процес на сертификация за биологично производство, като някои експериментират с биологично земеделие наред с конвенционалното производство. Сертифицирани, в процес или с план за биосертификация са изцяло ферми на физически лица и еднолични търговци. Повечето стопанства, специализирани в

трайни насаждения, пчеларство и смесено животновъдство, както и от тези в растениевъдство и животновъдство, зеленчуци и гъби, свине, птици и зайци практически прилагат (официално или в преход към) принципите на биологичното земеделие. Голямата част от тези ферми са с малки и средни за отрасъла размери, като Северозападният район е със сравнително нисък дял на стопанствата, прилагачи нормите на биологичното земеделие.

По-малко използвани, изключително от физическите лица, са и други частни и пазарни форми за екоуправление като собствена или колективна екомярка, защитен произход, предоставяне на еко- и свързани услуги и т.н. Въпреки това широко се прилагат неформални форми като естествено екологичночисто производство или изградена репутация за екологичночисти продукти. Някои от фермите (с изключение на кооперациите) имат собствена или участват в друга частна, колективна или държавна инициатива за опазване на природата, като някои са сключили частен екодоговор или екодоговор с държавата. Малка част се включват и в екоинициативи на държавата, снабдител на фермата, неправителствена организация, купувач, инвеститор във фермата, кредитор, формална или неформална инициатива на други ферми или участват в екокооперация.

Много от екоактивните стопанства концентрират своите усилия за опазване на собствената и наетата земя, полагат грижи за всички природни ресурси в района на фермата или за природната среда независимо от района. Въпреки това за немалко физически лица, еднолични търговци и кооперации грижите за опазване на природната среда се фокусират само върху собствената земя. Незначителна част от физическите лица се занимават само с възстановяване на природната среда, а малък дял от стопанствата - и с нейното подобряване.

В най-силна степен екодействията на фермите се стимулират от личната убеденост и удовлетворение от екодействието, участието в държавните програми за подпомагане, получаваните директни държавни субсидии, професионалното екообучение на фермера и наетия труд, пазарната конкуренция, достъпа до фермерски и екологични съвети, възможностите за повишаване на печалбата, екоизгодите за фермата в дългосрочен план и политиките на ЕС. Факторите, които най-много ограничават екодействията на стопанствата, са размерът на преките разходи за екосъобразна дейност, държавният контрол и санкции, политиката на държавата, финансовите възможности на стопанството, пазарното търсене и цени, пазарната конкуренция и размерът на разходите за екосътрудничество с други. При различните типове ферми съществува значителна диференциация в ранжирането на факторите, които стимулират или ограничават екодействието. *Ето защо идентифицираните стимули и ограничения за земеделските стопанства трябва да се вземат предвид при усъвършенстване на обществените политики и програми за агроекология.*

Обществената подкрепа за екоактивните ферми е относително по-висока от средната за България за стопанствата от съответния вид и месторазположение. Най-много стопанства са получавали или получават такава подкрепа чрез Мярка 214 „Агроекологични плащания” от ПРСР, директните плащания на ЕС на

база единица използвана земеделска площ, Мярка 141 „Подпомагане на полупазарни стопанства”, мерки 111, 114 и 143 „Професионално обучение и съвети”, националните доплащания за продукти, животни и др., Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” и Мярка 121 „Модернизиране на земеделските стопанства”. Наблюдава се силна диференциация в подкрепата по различните инструменти за фермите от различен юридически тип, специализация, размери и местонахождение. Най-голяма част от бенефициентите на агроекологичните плащания са сред физическите лица, стопанствата с големи размери, тези със землища в защитени зони и територии и специализираните в полски култури, растениевъдство и животновъдство и смесено животновъдство. Най-висок относителен дял при плащанията за природни ограничения в планински райони заемат физическите лица, стопанствата, специализирани в зеленчуци и гъби, фермите предимно за самозадоволяване, със землища в защитени зони и територии и разположените в планински райони с природни ограничения.

Според повечето бенефициенти най-голямо влияние върху стопанството им са оказали мерки 111, 114 и 143, както и мерки 214, 112, 141, 121 и 211, директните субсидии от ЕС на база единица площ и националните доплащания за продукти, животни и др. Като силно оценяват влиянието на агроекологичните плащания по-голяма част от бенефициентите еднолични търговци, кооперации, стопанства, специализирани в полски култури, тревопасни животни, смесено животновъдство, растениевъдство и животновъдство, ферми с големи размери и разположените в планински райони с природни ограничения, както и в Северна България. Според мнозинството от подкрепяните стопанства в планински райони с природни ограничения, тези със землища в защитени зони и територии, едноличните търговци, специализираните в трайни насаждения и разположените в Югозападен район на страната влиянието на плащанията за природни ограничения в планински райони върху стопанствата е силно.

Според голяма част от екоактивните стопанства цялостната им дейност е съпроводена с положителни ефекти по отношение на качеството на почвите и биоразнообразието. Повечето смятат също, че цялостната им дейност не оказва въздействие върху климата, наземните и подземните води, ландшафта и качеството на въздуха. Само малка част от стопанства твърдят, че цялостната им дейност е съпроводена с негативни ефекти по отношение на природна среда и това се отнася най-вече до отрицателното влияние върху климата и подземните води.

За много стопанства дейността им за опазване на природната среда е свързана с „високо” увеличаване на дългосрочните инвестиции, общите производствени разходи, разходите за регистрация, тестове, сертификация и др., както и специализираните разходи за опазване на природната среда. За повечето от тях екоуправлението е съпроводено със „среден” ръст на специализираните разходи за опазване на природната среда, общите производствени разходи, дългосрочните инвестиции, разходите за изучаване на нормативната уредба и стандартите, управленските им разходи, разходите за информация,

обучение и съвети, за маркетинг на продукта и услугите, за участие в програмите за държавно подпомагане, за частни договорености и договори, за регистрации, тестове, сертификации и др., за коопериране и асоцииране с други, както и за разрешаване на спорове и конфликти.

Според преобладаващата част от екоактивните фермери дейността им за опазване на природната среда е свързана и с повишаване на икономическата ефективност на стопанството, като за мнозинството от тях това е в средна степен. Екодействието на стопанствата води до увеличаване на икономическата ефективност най-много при едноличните търговци, фермите, специализирани в пчеларство, смесено животновъдство и свине, птици и зайци, при стопанствата, разположени в планински райони с природни ограничения и в Югоизточен, Северен централен и Югозападен райони на страната.

Повечето фермери смятат, че дейността им за опазване на природната среда е свързана и с повишаване на екологичната ефективност на стопанството, като за мнозинството от тях това е в средна степен. Екодействието води до увеличаване на екологичната ефективност за относително най-голяма част от фермите, специализирани в пчеларство, свине, птици и зайци и в растениевъдство и животновъдство, стопанствата с големи размери, разположените в планински райони с природни ограничения, със землища в защитени зони и територии, както и в Северозападен и Югозападен райони на страната.

Значителна част от екоактивните стопанства имат намерения за разширяват текущите екодействия. Сравнително голям брой фермери смятат да участват в мерките за агроекология на ПРСР, за екорегистрация и сертификация, за получаване на „зелените плащания на площ от ЕС“ и за въвеждане на нови екопродукти. Част от тях предвиждат да въведат нови екоуслуги, директен маркетинг на екопродукти и да участват в екокооперация с други ферми. Сравнително незначителен дял от стопанства имат намерения за включване в екоинициативата на други ферми, тясно интегриране с търговец на екопродукти, екопреработвател или екоизносител, както и да участват в екодружение с нефермери.

Имайки предвид значителното влияние на селското стопанство върху природната среда, актуалността на този проблем и размера на отделяните обществени средства, изследванията на формите, факторите и ефективността на екоуправлението в земеделските стопанства общо и от различен тип трябва да се разширят, като се обхванат всички стопанства в България. Такъв вид изследвания обаче налагат по-тясно сътрудничество на всички заинтересувани страни – Министерството на земеделието и храните, Националната служба за съвети в земеделието, организациите на фермери и групите по интереси, агробизнеса, научните институти и др.

29.VIII.2014 г.